

Силабус
навчальної дисципліни
Старослов'янська мова
2023-2024 навчальний рік

Освітня програма	Освітньо-професійна програма «Середня освіта (українська мова і література). Англійська мова»
Спеціальність	014 Середня освіта
Предметна спеціальність	014.01 Українська мова і література
Галузь знань	01 Освіта / Педагогіка
Рівень вищої освіти	перший (бакалаврський) рівень вищої освіти
Статус дисципліни	факультатив
Викладач	кандидатка філологічних наук, доцентка Ольга СОПІНА
Кафедра	української мови та славістики
Посилання на курс на сайті університету	https://edu.bdpu.org/course/view.php?id=3960
Контактний телефон	+38 050 640 40 05
E-mail викладача:	senichevaolga76@gmail.com
Консультації	Регулярні, щотижня у визначений день і час

Обсяг курсу на поточний навчальний рік:

Кількість кредитів / годин	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота	Звітність
3/ 90 год.	12 год.	12 год.	66 год.	-

Семестр: 4.

Мова навчання: українська.

Ключові слова: аорист, асиміляція, глаголиця двоїна, депалаталізація, детермінатив, дисиміляція, дифтонг, дифтонгоїд, закон відкритого складу, занепад зредукованих голосних, зредуковані голосні, імперфект, кирилиця, класи дієслів, метатеза, монофтонгізація дифтонгів, носові голосні, основи дієслова, основи іменників, палаталізація, перфект, плюсквамперфект, повноголосся, прамова, праслов'янська мова, складотворчі приголосні, старослов'янська мова, фонетико-граматична структура старослов'янської мови.

Коротка анотація курсу: курс старослов'янської мови призначений для здобувачів вищої освіти першого (або другого) року навчання. Як частина навчальної програми цей курс дає здобувачеві вищої освіти знання з історії виникнення найдавнішої літературно-писемної мови слов'ян та першого впорядкованого слов'янського письма, з історії формування та розвитку фонетико-граматичної структури старослов'янської мови, вчить розпізнавати та аналізувати окремі мовні факти, властиві старослов'янській мові в різні періоди її розвитку, готує до вивчення курсу історичної граматики окремих слов'янських мов.

Метою викладання навчальної дисципліни "Старослов'янська мова" – ознайомити здобувачів вищої освіти з історією виникнення старослов'янської мови, передумовами виникнення старослов'янської писемності, особливостями розвитку її фонетико-граматичної структури, тенденціями її розвитку, формуванням фонетичних та морфологічних систем слов'янських мов, праслов'янською основою звукової системи та системи словозміни старослов'янської мови, основними мовними законами, що визначали розвиток праслов'янської мови.

Основними **завданнями** вивчення дисципліни "Старослов'янська мова" – навчити читати та перекладати українською мовою старослов'янські кириличні тексти, розпізнавати окремі мовні факти, властиві старослов'янській мові в різні періоди її розвитку, давати історико-лінгвістичний коментар до явищ старослов'янської фонетики та морфології, відтворювати архетипи слів та форм, здійснювати комплексний аналіз уривків тексту.

Обов'язковою складовою частиною навчального процесу є **самостійна робота**: опрацювання відповідної наукової та спеціальної літератури, спрямованої на розвиток навичок аналітичної роботи текстами старослов'янської мови. Передбачено самостійну роботу з підручниками, посібниками, словниками та довідковою літературою.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти буде **знати**:

- предмет і завдання старослов'янської мови, основні джерела до вивчення старослов'янської мови, історичні умови виникнення найстаршої літературно-писемної мови слов'ян, живомовну основу цієї мови, відповідну літературу з питань курсу;
- старослов'янські кириличні тексти;
- теоретичні відомості із графіки, фонетики та граматики старослов'янської мови;
- окремі мовні факти, властиві старослов'янській мові в різні періоди її розвитку.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти буде **вміти**:

- порівнювати фонологічні системи індоєвропейської та праслов'янської мови на різних етапах їх існування;
- аналізувати зміни в фонологічній системі праслов'янської мови та їх відображення у старослов'янській мові; пояснювати сутність процесів, що відбувалися у праслов'янській мові, та з'ясовувати їхні наслідки для фонетичної та морфологічної системи старослов'янської мови, зіставляючи одночасно з мовними фактами різних слов'янських мов;
- аналізувати фонологічну систему старослов'янської мови; визначати походження голосних та приголосних старослов'янської мови; розрізняти звукові зміни пізнішого періоду;
- аналізувати тенденції формування і розвитку граматичних категорій іменних частин мови (роду, числа і відмінка усіх іменних частин мови, ступенів порівняння прикметника); з'ясовувати зміни граматичних форм іменних частин мови; визначати роль і місце внутрішньомовних і позамовних чинників у розвитку граматичних значень і форм; робити граматичний аналіз іменних частин мови;
- аналізувати тенденції формування і розвитку граматичних категорій дієслова (виду, способу, часу, особи, числа); з'ясовувати історію змін в особових і неособових дієслівних формах; здійснювати морфологічний аналіз усіх дієслівних форм.

ЗМІСТ КУРСУ: МОДУЛЬ 1

Змістовий модуль 1. Вступ. Графіка. Палеографія

Тема 1. Вступ. Старослов'янська мова як наукова дисципліна, її предмет і завдання, загальнотеоретичне (пізнавальне) та практичне значення. Мовна спорідненість слов'янських народів. Праіндоєвропейська і праслов'янська мови. Місце старослов'янської мови серед інших слов'янських мов.

Поняття про старослов'янську мову. Слов'янські народи, їх мови. Розселення предків слов'ян на початку нашої ери. Слов'яни у VI–IX ст. Території східних, південних і західних слов'ян в епоху виникнення слов'янської писемності.

Сучасні слов'янські народи і їх мови. Розподіл слов'янських мов на три групи: східнослов'янську, західнослов'янську, південнослов'янську мови. Важливі ознаки мовної спорідненості слов'янських народів. Походження слов'янських мов. Поняття про праслов'янську мову як дописемну фазу розвитку слов'янських мов. Давня територія розповсюдження праслов'янської мови і наступне розселення слов'ян. Порівняльно-історичний метод і методика внутрішньої реконструкції як основні джерела наших суджень про праслов'янську мову.

Старослов'янська мова як загальна для багатьох слов'ян давньо писемно-літературна (давньоцерковна) мова. Місце старослов'янської мови серед інших слов'янських мов. Питання діалектної (народної) основи старослов'янської мови. Історичні данні і мовні факти, що вказують на болгарські (македонські) діалекти IX ст. як народну основу. Лінгвістичне, історико-культурне і навчальне значення вивчення старослов'янської мови. Роль старослов'янської мови у формуванні і історії української і російської літературних мов.

Суспільно-історичні умови виникнення писемності у слов'ян. Питання про писемність у слов'ян до Костянтина (Кирила) і Мефодія у Візантії і Великій Моравії. Розквіт слов'янської писемності в Болгарії у IX–X ст. Прийняття християнства в Київській Русі; роль церковних книг і старослов'янської мови.

Тема 2. Графіка.

Слов'янські азбуки (глаголиця та кирилиця), їх давність і походження. Звукове та числове значення літер кирилиці. Діакритичні та розділові знаки.

Пам'ятки старослов'янської писемності. Глаголичні пам'ятки. Кириличні пам'ятки. Латинські пам'ятки.

Доля старослов'янської писемності в різних слов'янських країнах: пам'ятки з чехо-моравськими, сербськохорватськими і східнослов'янськими особливостями.

Тема 3. Палеографія.

Короткі відомості зі старослов'янської палеографії.

Внесок української і слов'янської філологічної науки у вивчення старослов'янської мови (відкриття, видання і описання пам'яток, вивчення фонетики і граматики; праці М.В. Ломоносова, І. Домбровського, О.Х. Востокова, І.І. Срезневського, П. Шафарика, Ф. Міклошича, В. Ягича, Ф.Ф. Фортунатова, О.О. Шахматова, В.М. Щепкіна, О.М. Селіщева та ін.).

Змістовий модуль 2. Фонетичні процеси праслов'янської епохи. Звукова система старослов'янської мови 2-ої половини IX століття (кирило-мефодіївської доби).

Тема 4. Звукова система старослов'янської мови 2-ої половини IX століття (кирило-мефодіївської доби). Система голосних звуків.

Звукова система старослов'янської мови другої половини IX століття. Коротка характеристика праслов'янської фонетичної системи давнього періоду.

Система **голосних**. Класифікація голосних: 1 – за місцем артикуляції у горизонтальному напрямі (голосні переднього, середнього та заднього рядів); 2 – залежно від участі м'якого піднебіння у творенні звуків (голосні носові та ротові, або чисті); 3 – за тривалістю (або часокількістю) (голосні повного та неповного творення, або редуковані); 4 – за участю губ (лабіалізовані та не лабіалізовані голосні).

Сильна та слабка позиції редукованих.

Редуковані **ы, и**.

Тема 5. Звукова система старослов'янської мови 2-ої половини IX століття (кирило-мефодіївської доби). Система приголосних звуків.

Система приголосних звуків. Фізіологічна характеристика і класифікація приголосних звуків.

Класифікація приголосних за твердістю-м'якістю. Постійно тверді та постійно м'які приголосні. Позначення м'якості приголосних.

Приголосні тверді, м'які, напівпом'якшені. Вживання голосних звуків після твердих, м'яких і напівпом'якшених приголосних.

Складотворчі й нескладотворчі плавні.

Відсутність співвідносності приголосних за дзвінкістю-глухістю внаслідок відкритості складів.

Діакритичні (або надрядкові) знаки.

Розділові знаки.

. Числове значення літер кирилиці.

Тема 6. Звукові процеси, пов'язані з дією виниклої на слов'янському ґрунті тенденції до відкритості складів (закон відкритого складу).

Зміни дифтонгів в монофтонги (монофтонгізація дифтонгів) перед приголосним і на кінці слова.

Зміни дифтонгічних сполучень «голосний + *n, m*».

Доля сполучень *or, ol, er, el* між приголосними.

Доля сполучень *or, ol, er, el* перед приголосними на початку слова.

Зміни сполучень редукованих з наступним плавним між приголосними.

Зміни сполучень голосних з носовими приголосними перед приголосними.

Доля сполучень голосних з носовими приголосними в кінці слова.

Спрощення груп приголосних (дисиміляція) (*dt, tt, st; ss, ts, bs, ps* та ін.).

Явище кінця слова. Втрата кінцевих приголосних звуків.

Тема 7. Зміни сполучень приголосних і груп приголосних з наступним *j*.

Зміни сполучень приголосних і груп приголосних з наступним *j*.

Зміни груп *dj, tj*.

Пом'якшення приголосних *n, r, l* у сполученні з *j*.

Доля сполучень «губний + *j*».

Зміни сполучень *sj, zj*.

Сполучення *stj, zdj*.

МОДУЛЬ 2

Змістовий модуль 3. Звукова система старослов'янської мови у порівняльно-історичному аспекті.
Коротка характеристика звукової системи праіндоєвропейської мови. Звукові процеси раннього та пізнього періодів розвитку праслов'янської мови. Пізніші звукові процеси, що відобразилися в пам'ятках X і частково XI ст.

Тема 8. Коротка характеристика звукової системи праіндоєвропейської мови. Звукові процеси раннього та пізнього періодів розвитку праслов'янської мови.

Побудова складу у праіндоєвропейській мові.

Система голосних звуків праіндоєвропейської мови. Голосні, їх якість і кількість; наявність відкритих і закритих складів; дифтонги з голосними *e, o, a* короткими і довгими в першій частині і з *i* та *u* – у другій; дифтонгічні сполучення голосних з носовими *n, m* і плавними *r, l*.

Складова функція носових і плавних.

Система приголосних звуків праіндоєвропейської мови. Приголосні взривні (глухі й дзвінкі, придихові і непридихові; задньоязикові лабіалізовані і нелабіалізовані, палатальні і непалатальні), фрикативні і сонорні.

Відсутність африкат і шиплячих звуків.

Походження звука *x*. Уживання звука *x* внаслідок граматичної аналогії.

Можливість сполучання приголосних звуків з *j* і задньоязикових приголосних з будь-яким наступним голосним, у тому числі і з голосним переднього ряду.

Можливі групи приголосних звуків в одному складі.

Тема 9. Пізніші звукові зміни (процеси) старослов'янської мови, що відбулися у пам'ятках X і частково XI століть.

Падіння редукованих голосних.

Зміни, викликані падінням редукованих.

Звукові зміни, не зумовлені занепадом редукованих голосних.

Тема 10. Палаталізація задньоязикових приголосних. Чергування голосних звуків.

Палаталізація задньоязикових приголосних:

Зміна *Г, К, Х* на *Ж, Ч, Ш* перед голосними переднього ряду (1 палаталізація, або перше перехідне пом'якшення).

Зміна *Г, К, Х* на *З, Ц, С* перед дифтонгічними *И, Ъ* (2 палаталізація, або друге перехідне пом'якшення).

Зміна *Г, К, Х* на *З, Ц, С* після голосних переднього ряду *Є, Ъ, И, А* (3 палаталізація, або третє перехідне пом'якшення).

Чергування голосних звуків.

Виникнення і характер індоєвропейських чергувань голосних.

Ступені чергувань.

Значення чергування голосних.

Змістовий модуль 4. Морфологія старослов'янської мови. Іменні частини мови.

Тема 11. Морфологія. Іменник. Граматичні категорії іменників.

Лексико-граматичні розряди слів (частин мови) у старослов'янській мові.

Способи вираження граматичних значень слів.

Граматичні категорії роду, числа і відмінка іменників.

Типи відмінювання іменників старослов'янської мови.

Відмінювання іменників з основою на *-*ā; -*jā*.

Відмінювання іменників з основою на *-*ō; -*jō*.

Відмінювання іменників з основою на *-*ŭ [ъ]*.

Відмінювання іменників з основою на *-*ŭ [ъв]*.

Відмінювання іменників з основою на *-*ŷ*.

Відмінювання іменників з основою на приголосний (**-en, *-es, *-et, *-er*).

Словотвір іменників.

Тема 12. Займенник.

Особові займенники. Зворотний займенник. Їх відмінювання. Вираження 3-ої особи однини формами вказівних займенників. Поява протетичного *n*.

Неособові займенники, групи за значенням, особливості відмінювання.

Тема 13. Прикметник.

Розряди прикметників за значенням, суфікси прикметників.
Іменні (короткі, нечленні) і займенникові (повні, членні) форми прикметників; відмінності в граматичному значенні та синтаксичному вживанні їх.

Відмінності іменних та займенникових прикметників. Фонетичні процеси у закінченнях займенникових прикметників.

Тема 14. Граматика. прикметник. відмінювання прикметників.

Відмінювання іменних (нечленних) прикметників.

Утворення і відмінювання повних (членних) прикметників.

Фонетичні процеси в закінченнях членних прикметників.

Утворення і відмінювання прикметників у вищому ступені порівняння.

Тема 15. Числівник.

Кількісні числівники прості і складені.

Відмінювання простих числівників.

Творення і відмінювання складених числівників.

Порядкові числівники, їх творення і відмінювання.

Збірні і дробові числівники, їх відмінювання.

Субстантивні утворення від числівників (*съторица*).

МОДУЛЬ 3

Змістовий модуль 5. Морфологія старослов'янської мови. Дієслівні частини мови.

Тема 16. Дієслово.

Основні граматичні ознаки дієслова. Дві основи дієслова: основа теперішнього часу та основа інфінітива (або минулого часу).

Класи дієслів.

Теперішній час. Особові форми теперішнього часу тематичних і атематичних дієслів. Відмінювання дієслова *быти*.

Форми майбутнього часу.

Простий майбутній час.

Складені форми майбутнього часу (1 та 2), їх значення, творення і відмінювання.

Тема 17. Творення часових форм дійсного способу.

Форми теперішнього часу.

Форми майбутнього часу.

Форми минулого часу.

Тема 18. 1. Форми минулого часу.

Аорист, його значення, творення і відмінювання.

Імперфект, його значення, творення і відмінювання.

Перфект, його значення, творення і відмінювання.

Плюсквамперфект, його значення, творення і відмінювання.

Умовний спосіб дієслів, його значення, творення і відмінювання.

Наказовий спосіб, його значення і творення.

Тема 19. Інфінітив. Супін.

Інфінітив, значення і творення.

Супін, значення і творення.

Тема 20. Дієприкметник. Прислівник.

Активні дієприкметники теперішнього та минулого часу, їх творення.

Пасивні дієприкметники теперішнього та минулого часу, їх творення.

Прислівник як невідмінювана частина мови, значення. Творення прислівників.

Тема 21. Службові частини мови.

Прийменники, їх функція.

Сполучники, їх морфологічна будова. Сполучники сурядні та підрядні.

Словотворчі і формотворчі частки.

Змістовий модуль 6. Синтаксис старослов'янської мови.

Тема 22. Синтаксис. Просте речення.

Просте речення. Головні і другорядні члени речення.

Просте ускладнене речення.

Давальний самостійний відокремлений зворот.

Тема 23. Синтаксис. Складне речення.

Складне речення. Типи складного речення.

Методи навчання: логіко-змістові та педагогічні методи навчання, які розкриваються у таких прийомах як пояснення, бесіда, демонстрація, практична робота, вправи, проблемний виклад, частково-пошуковий метод.

Політика курсу (особливості проведення навчальних занять): під час лекцій та практичних занять зі старослов'янської мови викладач, роз'яснюючи важкі для засвоєння мовні факти, дотримується норм педагогічної етики, моралі, поважає гідність здобувачів вищої освіти, а до тих, кому важко засвоїти матеріал, підбирає індивідуальний підхід, дотримується сам академічної доброчесності та вимагає цього і від ЗВО, розвиває в них самостійність, ініціативу, творчі здібності. Як викладач, так і здобувачі вищої освіти в освітньому процесі дотримуються законів України, статуту університету тощо.

Відвідування курсу: конспекти лекцій, розпис тем та завдань з кожної теми (домашнє завдання, проект, постер) для практичних занять (або семінарів), слайди будуть завантажені в електронну систему Moodle та скриньку групи. Зауважте, що конспекти лекцій дають лише загальний контур тем, що обговорюються на занятті. Вони не містять усіх важливих деталей. Відвідування занять – обов'язковий компонент вашої навчальної діяльності. Вам потрібно бути присутнім на заняттях, бути готовим до виконання тестів і завдань. Якщо ви пропускаєте поточні заняття, вам слід самостійно прочитати (вивчити) матеріал та уточнити інформацію, що обговорювалася на занятті, у своїх одногрупників.

Технічне і програмне забезпечення/обладнання, наочність:

- робоча програма курсу;
- тексти лекцій;
- мультимедійні презентації лекцій;
- плани практичних занять та завдань до самостійної роботи;
- доступ до дистанційного курсу на сайті університету.

Список рекомендованих джерел:

Основний

1. Албул О., Лазор О. Матеріали до вивчення старослов'янської мови. Навчальний посібник. Львів, 2018.
2. Леута О. І. Старослов'янська мова. К., 2001
3. Майборода А. В. Старослов'янська мова. К., 1975.
4. Моренець В. В. Старослов'янська мова: Історична фонетика. К., 1973.
5. Станівський М. Ф. Старослов'янська мова. Львів, 1964.
6. Трофимович К. К., Федик Л. С. Методичні вказівки до виконання контрольних робіт з старослов'янської мови для студентів філологічного факультету. Львів, 1988.
7. Федик Л. Старослов'янська мова. Іменник. Навчальний посібник. Львів, 2011.
8. Федик Л. Старослов'янська мова. Дієслово. Навчальний посібник. Львів, 2015.

Додатковий

1. Бернштейн С. Б. Константин-Бойчук М. К. Старослов'янська мова. Числівник. К., 1952.
2. Бойчук М. К. Старослов'янська мова. Невідмінювані частини мови. К., 1952.
3. Булаховський Л. А. Вступ до порівняльної граматики слов'янських мов: Фонетика праслов'янської мови. Харків, 1927.
4. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О. С. Мельничука. К., 1966.
5. Питання походження і розвитку слов'янської писемності. К., 1963.
6. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. К., 1993.

Словники

1. Белей Л., Белей О. Старослов'янсько-український словник. Львів, 2001.
2. Етимологічний словник української мови: в 7 т. К., 1982-1989. 3
3. Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: в 2 т. К., 1977-1978.

Інформаційні ресурси

1. [bdpu/org](http://bdpu.org) : сайт Бердянського державного педагогічного університету .
2. <http://www.slovnyk.net>.
3. <http://www.wikipedia.org>.
4. <http://www.ostriv.in.ua>.
5. <http://www.ukrlit.vn.ua>.
6. <http://www.ukr-in-school.edu.ua.net>.
7. <http://www.nsu.ru/education/virtual/discourse.htm>.
8. <http://www.mova.dn.ua>.
9. http://ruthenia.info/text/lang/index_all.htm.
10. <http://litopys.org.ua/links/inmovozn.htm>.
11. <http://www.novamova.com.ua>.
12. <http://www.mova.info>.
13. <http://ulif.org.ua>.
14. <http://lingvoforum.net>.